

Ethos rycerski w kulturze
Tradycje i kontynuacje

Tom I

W kręgu średniowiecza

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3584

50^{lat} Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Ethos rycerski w kulturze Tradycje i kontynuacje

Tom I

W kręgu średniowiecza

pod redakcją
Teresy Banaś-Korniak i Beaty Stuchlik-Surowiak
przy udziale
Magdaleny Komendy

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Michał Kuran

Spis treści

Wstęp (<i>Teresa Banaś-Korniak, Beata Stuchlik-Surowiak</i>)	7
--	---

Część I

Zachodnioeuropejskie średniowiecze i jego tradycje

Jacek Kwosek

Idea rycerza-zakonnika i jej uzasadnienie w ujęciu św. Bernarda z Clairvaux	15
---	----

Marta M. Kacprzak

„...znana jest u nas zaledwie z imienia...”. Polskie XIX-wieczne edycje przekładów <i>Pieśni o Rolandzie</i>	33
--	----

Agnieszka Lniak

Sprzężenie przeciwieństw w <i>Don Kichocie</i> Cervantesa	74
---	----

Aleksandra Starowicz

Triumf (anty)rycerza? Gra ze średniowiecznością w <i>Grze o tron</i> G.R.R. Martina	96
---	----

Alina Sobol

Ethos rycerski św. Joanny d’Arc w religijno-historiozoficznej koncepcji Dymitra Mereżkowskiego	117
--	-----

Michał Mazurkiewicz

Średniowieczna geneza idei <i>fair play</i> i jej funkcjonowanie we współczesnym sporcie – od turniejów rycerskich do nowoczesnego współzawodnictwa na arenach sportowych	133
---	-----

Część II

Średniowiecze oraz jego tradycje w krajach Europy Środkowej,
Europy Południowej i Azji

Agnieszka Teterycz-Puzio

Wojownik, obrońca wiary i uciśnionych? Wzorce rycerskie w świetle
średniowiecznych przekazów narracyjnych 151

Agnieszka Klawinowska

Społeczeństwo trwogi? Zachowania niezgodne z ethosem rycerskim
w najstarszych kronikach polskich 184

Izabela Lis-Wielgosz

O Wojach Chrystusowych, czyli rycerzach i świętych (na przykładzie
literatury staroserbskiej). 203

Anna Gawarecka

Zagubiona tradycja. Powroty do kultury rycerskiej w literaturze czeskiej 222

Adam Bednarczyk

„Rycerskość” arystokraty z okresu Heian. Rozważania z perspektywy
Il Cortegiano Baldassare de Castiglione 240

Joanna Puchalska

Etyka samuraja według japońskich opowieści wojennych 268

Maciej Gaździcki

„U nas mówią, z pieśni słowa nie wyrzucić”. Rycerskie ceremoniały
i zwyczaje w polskiej powieści historycznej XIX wieku (*Dzieje Polski*
Józefa Ignacego Kraszewskiego) 302

Karol Łukomiak

Charakterystyka „herbarzy kaflowych” 327

Indeks osobowy 345

Wstęp

Przekazujemy do rąk Czytelników dwutomową monografię poświęconą przejawianiu się w różnych kulturach i cywilizacjach zjawiska określanego w pracach humanistycznych mianem „ethosu rycerskiego”. Pojęcie, obecne w polskich badaniach najczęściej w takim rozumieniu, jakie nadała mu w monograficznej pracy Maria Ossowska¹, może być, jak się okazuje, wciąż redefiniowane przez nowe pokolenia naukowców i to nie tylko tych, którzy zgłębiają kulturę rycerską średniowiecza. Przykładem tego są artykuły zgromadzone zarówno w pierwszej, jak i drugiej części prezentowanej publikacji.

Całość pracy, według konstatacji dr. hab. Michała Kurana, recenzenta wydawniczego obu tomów, „[...] to interesujący materiał, który ukazuje nieustającą aktualność zasad kultywowanych zwłaszcza w średniowieczu, żywo obecnych nadal w swoich odmianach i adaptacjach praktycznie we wszystkich sferach życia publicznego. Badaniami nad etosem zajmują się historycy, literaturoznawcy i kulturoznawcy, pozostaje on w polu zainteresowań socjologów, teologów, psychologów i pedagogów jako nieodłączny czynnik wpływający na jakość postawy etycznej zarówno działających osób, jak i postaci fikcyjnych. Problematyka etosu rycerskiego jest nadal żywa i modna [...]”².

Intrygujące wydaje się pytanie o przyczyny owej – zasygnalizowanej przez recenzenta – mody i fascynacji. Przy próbie odpowiedzi na to pytanie posłużmy się przykładem bohaterki powieści pt. *Tessa*

¹ M. OSSOWSKA: *Ethos rycerski i jego odmiany*. Warszawa 1986.

² Z recenzji wydawniczej M. Kurana.

d'Urberville Thomasa Hardy'ego. Kobiętę uwiedzioną, której historia tak oburzyła angielską opinię publiczną schyłku XIX stulecia, czytelnik dzieła poznaje jako ubogą wieśniaczkę, nieświadomą swego pochodzenia ze starożytnego rodu rycerskiego d'Urbervillów. Sympatia odbiorcy do literackiej postaci wynika w głównej mierze z przejawiania się w jej działaniu dziedzictwa cech rycerskich, swoistego „spadku” po znamienitych przodkach: godności, dumy, wytrwałości, specyficznie pojętego kobiecego honoru, odpowiedzialności za najbliższych i podświadomego dążenia do zemsty na swym oprawcy za doznaną krzywdę. Dokonuje w końcu odwetu, chociaż ceną za to jest jej własne życie. Postawa urodziwej i subtelnej dziewczyny wobec cierpienia, przeciwności losu i zła tego świata budzi respekt i – niezależnie od moralnych dylematów i niejednoznaczności – ujmuje i pociąga odbiorcę swą ponadczasowością i uniwersalizmem. Bo może truizmem jest, ale i wyrażeniem pewnej istotnej prawdy, stwierdzenie, że życie ludzkie to ciągle zmaganie się, walka: nie tylko z innymi, nie tylko ze złem świata, ale – przede wszystkim – z samym sobą i własnymi słabościami. Dlatego tak nas fascynuje postawa bohaterki dzieła Thomasa Hardy'ego. Dystansujemy się oczywiście od dokonywania oceny jej postępowania, która musi być niejednoznaczna wobec złożoności kierujących bohaterką motywów. Z pewnością więc niejednoznacznej ocenie moralnej mogą też podlegać podobne do siebie, choć niejednakowe w różnych kulturach, wskazania etyczne ethosu rycerskiego.

Kodeks „rycerski” zatem kojarzy się nam dzisiaj już nie tylko z polem wojennej bitwy, ale i z ogólnie pojętymi działaniami oraz wyborami człowieka, w tym – z różnymi postawami społecznymi i religijnymi (por. postawa „rycerza chrześcijańskiego”). Odżegnując się od ujęć aksjologicznych, stwierdzić trzeba, że istnienie interesującego nas ethosu da się zaobserwować w bardzo nieraz odległych od siebie epokach. Redaktorki wyrażają przekonanie, że tematyka przekazywanych Czytelnikowi tomów dotyczy ważnego zjawiska kulturowego, które – niezależnie od wpływów i „zapożyczeń” między odmiennymi od siebie cywilizacjami – tkwi immanentnie u podstaw rozwoju wszelkich społeczności ludzkich. Dowodzą tego zgromadzone w dwu księgach artykuły.

Na niniejszy tom składają się teksty, których tematyka oscyluje wokół ethosu rycerskiego w kulturze Średniowiecza oraz bezpośrednich nawiązań do tej tradycji w epokach późniejszych. Część pierwsza dotyczy zjawisk, które zaistniały na zachodzie Europy. Otwiera ją artykuł **Jacka Kwoska**, poświęcony idei rycerza-zakonnika i jej uzasadnieniu

przedstawionemu przez św. Bernarda z Clairvaux w *Pochwale nowego rycerstwa*. Centralny problem, wyrażony w tekście, jest następujący: jak pogodzić ewangeliczny nakaz miłości nieprzyjaciół z dopuszczalnością prowadzenia krucjat albo szerzej – walki zbrojnej w obronie wiary. Kolejny szkic, autorstwa **Marty M. Kacprzak**, prezentuje edycje polskich przekładów *Pieśni o Rolandzie*, które poprzedziły najbardziej znane tłumaczenie pióra Tadeusza Żeleńskiego (Boya), wydawane wielokrotnie od 1932 roku. Badaczka przedstawia okoliczności powstania przekładów poetyckich – Seweryny z Żochowskich Duchinińskiej (1866) i Lucjana Siemieńskiego (1878) oraz prozaicznego tłumaczenia Kazimierza Króla (1903). Ukazuje środowiska, w których powstały kolejne polskie wersje *Chanson de Roland*, analizuje przyświecające wydaniom cele naukowe, literackie i społeczne, przyjęte w nich założenia translatorskie, artystyczne, edytorskie i ideowe, a także ich powiązania z rozwojem w XIX wieku wiedzy o epice bohaterskiej i rycerskiej.

Agnieszka Lniak przywołuje w swoim studium postać błędnego rycerza – Don Kichota, a następnie analizuje jej wieloaspektowy charakter, szczególne usytuowanie w świecie przedstawionym oraz dialog wewnętrznie sprzecznego „donkichotowego ja”. Te wszystkie elementy – przedstawione na tle refleksji nad stanem rzeczywistości współczesnej autorowi dzieła – prowadzą do zadumy nad statusem idealizmu w świecie coraz bardziej znaczącej dominacji realizmu (konfliktu ważnego tak samo dla Hiszpanii przełomu wieków XVI i XVII, jak również całej kultury zachodnioeuropejskiej). Refleksji nad współczesną literaturą fantasy poświęcone jest opracowanie **Aleksandry Starowicz**. Saga *Pieśni lodu i ognia* G.R.R. Martina stała się dla autorki podstawą poszukiwań elementów kultury, literatury i obyczajowości średniowiecznej, ze szczególnym uwzględnieniem ethosu rycerskiego. Badaczka przybliży ponadto zagadnienie medievalizmu i neo-medievalizmu. Do nietypowej wizji ethosu rycerskiego, nakreślonej przez Dymitra Mereżkowskiego w eseju historycznym *Joanna d’Arc*, odwołuje się **Alina Sobol**. W ujęciu rosyjskiego pisarza symbolisty ethos ten należy ujmować przede wszystkim w kontekście wiary i religijności Dziewicy Orleańskiej, a nie wyłącznie w odniesieniu do jej postawy na polu bitwy. Pierwszą część niniejszego tomu zamyka szkic **Michała Mazurkiewicza**, który analizuje źródła, istotę i ewolucję idei *fair play* oraz wskazuje analogie pomiędzy zasadami współczesnego sportu oraz współzawodnictwem średniowiecznych rycerzy.

W części drugiej zgromadzone zostały artykuły odnoszące się do zagadnień związanych z kulturą krajów Europy środkowej, Europy

południowej i Azji. Do środkowoeuropejskich źródeł narracyjnych z X–XIV wieku (z ziem polskich oraz ościennych) sięga **Agnieszka Teterycz-Puzio** i na ich podstawie formułuje wniosek, iż wyidealizowany często obraz średniowiecznego władcy rycerza, funkcjonujący w powszechnej świadomości, różni się z obrazem wyłaniającym się z kart przeanalizowanych kronik, nierzadko wbrew intencjom ich autorów. Podobne zjawisko analizuje **Agnieszka Klawinowska**, która w najstarszych kronikach polskich śledzi przykłady zachowań i postaw niezgodnych z etosem rycerskim. Artykuł **Izabeli Lis-Wielgosz** przybliży przykłady reprezentatywnych dla średniowiecznej kultury realizacji wzorca parenetycznego – postaci Woja Chrystusowego, która łączy w sobie dwa podstawowe ideały osobowe – rycerza i świętego. Odwołując się do literatury staroserbkiej, autorka przedstawia swoistą typologię wizerunków ukształtowanych przez tradycję wschodniochrześcijańską i charakterystyczne dla niej wzorce osobowe. Do literatury czeskiej sięga **Anna Gawarecka**, udowadniając, że literatura ta stosunkowo rzadko postrzega ethos rycerski jako swą immanentną i kulturotwórczą tradycję. U źródeł tej swoistej „niepełnej obecności” leżą przyczyny odsyłające ku XIX-wiecznemu projektowi „odrodzonej” kultury narodowej, w którym istotną rolę odegrały odpowiednio zinterpretowane dzieje Czech. Kolejny szkic, autorstwa **Adama Bednarczyka**, wprowadza czytelnika w historię kultury japońskiej. Autor udowadnia w nim, że *Genji monogatari*, XI-wieczna powieść japońska, nawet przy pobieżnym porównaniu z renesansowym dziełem *Il Cortegiano* Baldassare de Castiglione’go ukazuje sporo analogii z etosem dworskim i rycerskim, pielęgnowanym przez idealnego dworzanina włoskiego. Kulturę japońską uczyniła przedmiotem swoich badań także **Joanna Puchalska**, a tematem jej rozprawy jest etyka samuraja w japońskich opowieściach wojennych. W XIX-wiecznej polskiej powieści historycznej szuka nawiązań do średniowiecznego ethosu rycerskiego **Maciej Gaździcki**, czyniąc przedmiotem swojego artykułu wybrane utwory Józefa Ignacego Kraszewskiego i interpretując je m.in. w kontekście *chansons de geste*, a szczególnie *Pieśni o Rolandzie*. Ostatni artykuł w niniejszym tomie stanowi dowód tego, iż przedmioty pozyskiwane metodą wykopaliskową ze stanowisk archeologicznych są niezwykle cennym źródłem uzupełniającym naszą wiedzę na temat historii stanu rycerskiego. Celem artykułu **Karola Łukomiaka** jest klasyfikacja wzorów herbowych, znajdujących się na płytkach licowych kafli datowanych na drugą połowę XV wieku, a odnalezionych na stanowiskach w Gnieźnie, Jarocinie i Jankowie Dolnym, zwanych przez autora „herbarzami kafflo-

wymi”. Ten ostatni w prezentowanym tomie artykuł dowodzi, iż nawiązania do ethosu rycerskiego obecne są nie tylko w literaturze, ale także w różnych formach kultury materialnej, jako namacalne świadectwo jego znaczenia.

*Teresa Banaś-Korniak
Beata Stuchlik-Surowiak*

Redakcja
Magdalena Kopec

Projekt okładki
Aleksandra Gaździcka

Łamanie
Marek Zagniński

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3171-3
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3172-0
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 22,25. Ark. wyd. 25,5.
Papier Alto 90g, vol. 1.5. Cena 38 zł (+VAT)
Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław